

6. Таранець В. Г. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індоєвропейської прамови) / Валентин Григорович Таранець. – Одеса : Астропrint, 1999. – 116 с.
7. Тулдава Ю. А. Об измерении связи качественных признаков в лингвистике : сопряженность альтернативных признаков / Ю. А. Тулдава // Квантитативная лингвистика и автоматический анализ текстов // Ученые записки Тартусского университета. – 1988. – Вып. 827. – С. 146–162.
8. Pearson D. Sarah Whitman / Diana Pearson. – L. : Transword Publishers Ltd., Century House, 1982. – 339 р.

ЕВОЛЮЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ФОНЕТИЧНИХ СИСТЕМАХ ЯК ВНУТРІШНІЙ ФАКТОР МОВНОГО РОЗВИТКУ

ЮСИП-ЯКИМОВИЧ Ю. В.

Ужгородський національний університет

Стаття є продовженням студій автора еволюційних тенденцій фонетичних систем слов'янських мов, що зумовлюють евфонізацію [18]. Запропоноване дослідження еволюційних тенденцій у фонетичних системах дає загальні теоретичні накреслення для обґрунтування наукової мовної теорії евфонізації як для слов'янських, так і для неслов'янських мов індоєвропейської сім'ї.

Діахронний та синхронний підходи дають можливість з'ясувати спільні та відмінні тенденції, процеси, яких зазнали фонетичні системи від праіндоєвропейського періоду аж до сучасного стану, прагнучи зберегти кожну із мов у стані комунікативної придатності.

Існування мови, як відомо, забезпечується єдністю її функціонування і розвитку. Функціонуючи, мова розвивається, у ній відбуваються зміни, які поліпшують можливості функціонування мови, сприяють її прогресивній еволюції. Функціонування нероздільно зв'язане і зумовлене її розвитком, а розвиток, як і функціонування, – це форма існування кожної мови.

Мовна система розвивається в умовах подвійної залежності, її еволюція визначається, з одного боку, середовищем, у якому вона існує, а з другого, її власною будовою. Саме тому в теорії мови розрізняють мовні і позамовні фактори розвитку. До власне мовних належать внутрішні і зовнішні чинники.

Імпульси мовних змін часто породжуються функціонуванням власне мовного механізму. “Багато лінгвістів ... не хотіли визнати, що вже само функціонування мовного механізму як такого, здатне викликати імпульси мовних змін, які самі по собі є незалежними від історії народу. Головна особливість, що відрізняє внутрішні причини мовних змін від зовнішніх, полягає в тому, що внутрішні причини не мають ніяких часових обмежень...” [11, с. 234–235]. Ці причини діяли в усіх мовах, які функціонували колись, діють у мовах сучасних і будуть діяти в мовах майбутнього.

До внутрішніх причин мовних змін Б. О. Серебренников зараховує: необхідність поліпшення мовного механізму, який ніколи не буває ідеальним; необхідність збереження мови в стані комунікативної придатності;

пристосування мовного механізму до фізіологічних особливостей людського організму та ін. Внутрішні причини мовних змін здійснюються у формі ряду тенденцій: тенденції до полегшення вимови; до економії мовних засобів; до вираження різних значень різними формами; до вираження однакових значень однією формою; до чіткого розмежування морфем; до обмеження складності мовних повідомлень; тенденції до зміни зовнішності слова при втраті ним лексичного значення [11, с. 235–266].

“Людський організм не байдужий до того, як побудований мовний механізм. Він прагне певним чином реагувати на всі ті явища, які виникають у мовному механізмі, що недостатньо відповідають певним фізіологічним особливостям організму. Таким чином виникає постійно діюча тенденція пристосування мовного механізму до особливостей людського організму, що практично виражається у тенденціях більш часткового характеру” [11, с. 235]. Такими тенденціями є тенденція до полегшення вимови, тенденція до економії мовних засобів та ін.

Найвідомішим прибічником тенденції економії мовних засобів чи теорії “мінімального зусилля” (термін Ціпфа), принципу “економії” (термін Поля Пассі) був французький лінгвіст А. Мартіне. Він вважав, що постійна суперечність між потребами спілкування людини та її прагненням звести до мінімуму свої розумові і фізичні зусилля може розглядатися як рушійна сила мовних змін. Тут, як і в ряді інших випадків, поведінка людини підпорядкована законові найменшого зусилля, у відповідності з яким людина втрачає свої зусилля лише тією мірою, у якій це необхідно для досягнення певної мети. На кожній стадії еволюції встановлюється певна рівновага між потребами спілкування та властивою людині інертністю, яка зумовлює використання дуже обмеженої кількості одиниць, більш загальних за своєю значимістю і частіше вживаних [10, с. 532–533]. Отже, за А. Мартіне мовна поведінка регулюється так званим “принципом мінімального зусилля”. “Принцип економії, – зазначав учений, – визначає в кінцевому рахунку само існування фонематичної артикуляції” [9, с. 127].

Теза про суперечність між властивими людині потребами спілкування і її природною інертністю була не новою і для А. Мартіне. До нього її опрацьовували Поль Пассі, Анрі Фрей, Дж. К. Ціпф, Генрі Суїт, Отто Єсперсен. Теорію мінімального зусилля підтримували в російському мовознавстві Є. Д. Поліванов [12], Ю. Курілович [8], В. Д. Серебреніков [11]. В українському – прибічниками принципу економії мовних засобів виступають С. В. Семчинський [13], М. П. Кочерган [7]. Не поділяють наведену теорію російські мовознавці Р. О. Будагов [4] та Б. М. Головін [2, с. 247–248].

Однак незаперечними залишаються факти, що служать ілюстрацією теорії мінімального зусилля, засвідчені у мертвих (латинська, хетська, ведійська, старослов'янська) та живих (балтійських, слов'янських, романських, германських, індійських, іранських та ін.) мовах іndoєвропейської сім'ї. Це фонетичні процеси численних асиміляцій, дисиміляцій, акомодацій, спрошення груп приголосних, важких для вимови; різні типи протези, епентези, елізії, синкопи, апокопи, аферези, гаплоглогої, складового сингармонізму, різні типи редукцій тощо.

“Спостереження над історією розвитку фонетичної будови різних мов світу із достатньою переконливістю свідчать також про те, що у всіх мовах існують відносно важкі для вимови звуки і сполучення звуків, від яких кожна мова прагне в міру можливості звільнитися або перетворити їх в легші для вимови звуки і сполучення звуків. Так, наприклад, було з достатньою участю ймовірності встановлено, що в іndoєвропейській мові-основі існував ряд так званих лабіовелярних приголосних **gw*, **gwh*, **gu*, **guh*, що мали, очевидно, досить складну артикуляцію. Цікаво при цьому зазначити, що ні в одній із сучасних іndoєвропейських мов ці звуки не збереглись” [11, с. 336].

Цікавим прикладом у цьому відношенні може служити існування в іndoєвропейській мові-основі так званих складових носових і плавних **l*, **r*, **m*, **n*. “У сучасних іndoєвропейських мовах вони майже повсюдно зникли як важкі для вимови” [14, с. 213].

Ускладнюючи вимову збіг двох голосних чи зіяння. Це в однаковій мірі відчувається носіями найрізноманітніших мов. І тому в мовах зовсім різної фонетичної будови спостерігаються спроби усунення гіatusа чи зіяння.

Ці та багато інших явищ свідчать, що твердження про наявність у всіх мовах світу тенденції до полегшення вимови є правильним. “Поруч зі спробами пристосувати вимову до особливостей звукової системи конкретної мови, без сумніву, існує намагання до усунення позицій, що викликають артикуляційні труднощі в носіїв найрізноманітніших мов. Таким чином, основна цілеспрямованість тенденції до полегшення вимови полягає в прагненні до можливого зменшення вимовних затрат. Тенденція до полегшення вимовних затрат є однією із різновидів ширшої тенденції до економії мовних засобів” [11, с. 238].

Найяскравішим проявом тенденції до економії мовних засобів є тенденція до створення типової одноманітності. Кожна мова постійно прагне до створення такої одноманітності. “Якщо в мові виникає яка-небудь специфічна артикуляція звука, то вона рідко обмежується одним звуком і прагне захопити інші звуки. У французькій мові, крім носового *a*, існує *o*, *e* і *ö* носове... Якщо в мові існує *ü*, то обов’язково повинно бути *ö* і т. д. У плані цієї тенденції здійснюються так звані звукові закони” [11, с. 247].

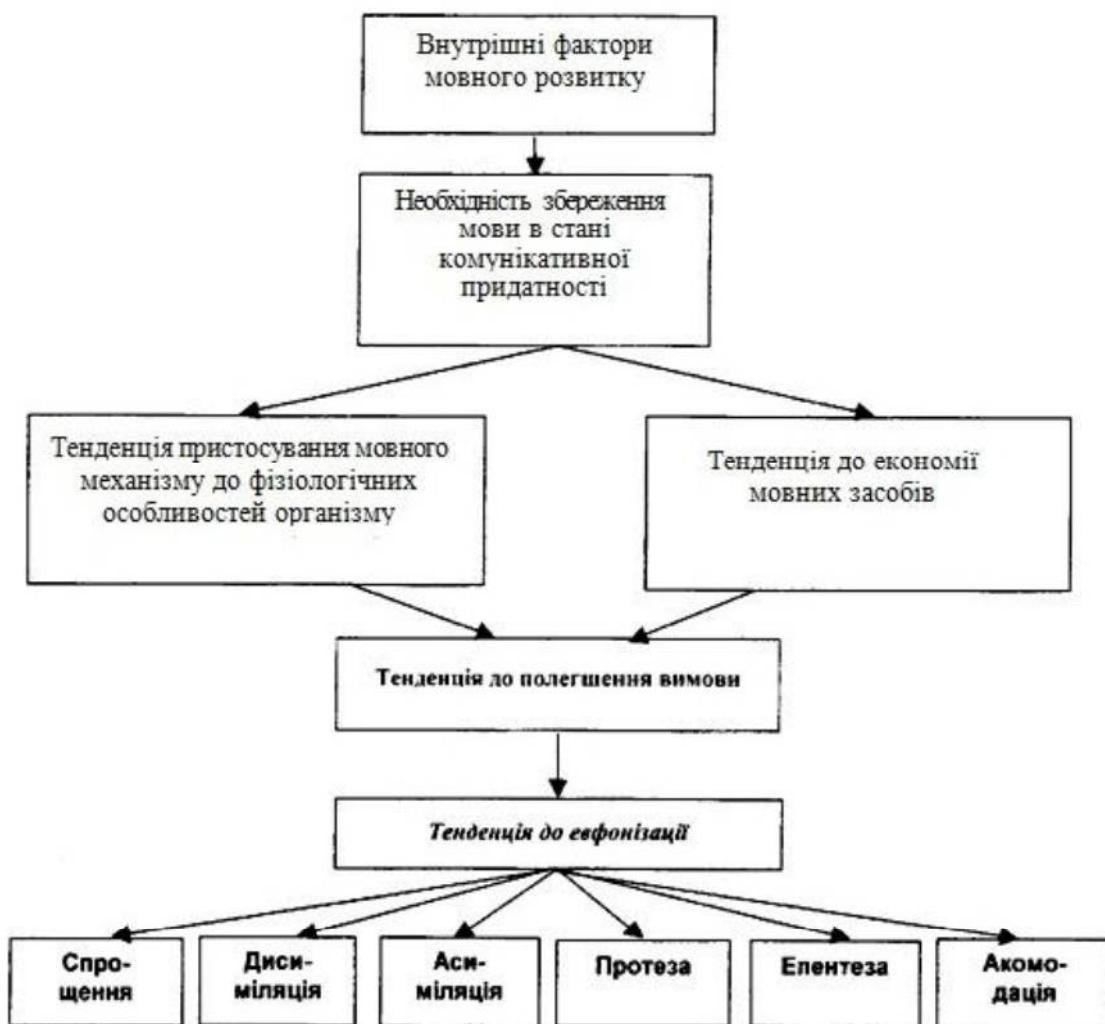
Завдяки цій тенденції багатоманітність складів, що є в різних словах, може бути зведена до порівняно небагатьох типів, що характеризуються певною структурою. Так, у праслов’янській мові існував певний тип складу і кожний склад був відкритий. Сполучення звуків у складі здійснювалось не хаотично, а підлягало певним правилам (звуки розташовувались у порядку висхідної звучності). Дія закону відкритого складу зумовила: монофтонізацію дифтонгів, дифтонгоїдів, появу носових, другу, третю палatalізації, зміни сполучок **tort*, **tolt*, **tert*, **telt*, **ort*, **olt* у різних діалектах праслов’янської мови; зміни в групах приголосних (асиміляцію, дисиміляцію, спрошення, стягнення тощо).

Фонетичні системи кожної зі слов’янських мов протягом тривалого періоду після виділення із праслов’янської мові-основи зазнавали еволюції, відбувалися фонетичні зміни, зумовлені тенденцією до економії вимовних затрат, вужче – тенденцією до полегшення вимови.

Тенденція до полегшення вимови зумовила у свою чергу виникнення тенденції до евфонізації (див. схему).

Евфонізація будь-якої мови – це одна із природних тенденцій у закономірному історичному розвитку та функціонуванні мови, одна із внутрішніх причин її розвитку. Причина виникнення цієї тенденції – існування в усіх мовах світу, у тому числі і слов'янських, тенденцій до економії вимовних затрат чи тенденцій до мінімального зусилля; вужче – тенденції до полегшення вимови.

До конкретних форм прояву тенденцій евфонізації можна віднести *спрошення в групах приголосних, дисиміляцію, асиміляцію, типи протези, елентези, акомодації, гаплогогію*. Процес евфонізації серед внутрішніх

факторів мовного розвитку можна зобразити схематично (див. схему):

Рис. 1 Процес евфонізації

У статті зупинимось на еволюції фонетичної системи *української мови*, спричиненої тенденцією до полегшення вимови, яка в свою чергу зумовила тенденцію до евфонізації. З такого погляду тенденція евфонізації української мови не досліджувалась.

В україністиці М. Тимошенко зауважував, що “у зв’язній мові, або в так званому мовному потоці, звуковий склад слів може зазнавати більших або менших змін” [15, с.4]. До таких змін він відносив спрошення, дисиміляцію, виникнення вставних голосних, приставних голосних; усунення зіяння, аферезу, однак прикладів не наводив [15, с. 4–5].

I. Г. Чередниченко тенденцію евфонізації української мови називає історичною і вважає, що вона є результатом розвитку і функціонування мови [17, с. 200]. Він наводить такі приклади евфонічної тенденції в розвитку мови: спрошення, дисиміляцію, вставлення при збігу приголосних між ними голосних, виникнення приставних голосних на початку слів: *іржа, імла, ішов; вухо, вулиця, горіх*; зникнення початкових фонем: *голка, гра, Гнат* і под.; і додає, що “цій тенденції підлягають і численні факти фонетичної асиміляції та інші явища розвитку фонетичної будови української мови” [16, с. 200]. Наведені точки зору не вичерпують рівень дослідження милозвучності української мови (див. праці Н. І. Тоцької, В. С. Ващенка, А. П. Критенко, Л. П. Денисенко, В. А. Чабаненка, М. М. Пилинського, Н. П. Плющ, Ю. Л. Мосенкіса та ін.).

Однак, як слушно зазначила Н. І. Тоцька, поняття евфонії в мовознастві ще по-справжньому не визначене й не вивчене, але “милозвучність, обґрунтована конкретними лінгвістичними чи фізичними параметрами, стає науковим поняттям” [16, с. 236].

З точки зору еволюції евфонії української мови однією із фонетичних змін, які привели до милозвучності було *спрошення*.

Унаслідок занепаду зредукованих у II пол. XI – I пол. XII ст. [ъ], [ь] утворилось цілий ряд нових звукосполучень приголосних. Деякі з них виявились важкими для вимови. У результаті тенденції до полегшення вимови, тенденції мінімального зусилля важкі для вимови групи приголосних почали спрошуватись. Спрошувались сполучення із трьох звуків, середнім у яких був проривний [д] або [т], а кінцевим – сонорні [н], [л] або африката [ш]:

- [здн] > [зн]: *позъдно* > *поздно* > *піздно* > *пізно*;
- [ж'д'н] > [жн]: *кожъдъный* > *кож'д'ный* > *кожний*;
- [ст'н] > [сн]: *радостъно* > *радост'но* > *радосно* > *радісно*;
- [ст'л] > [сл]: *стылати* > *ст'лати* > *слати*;
- [рд'ц] > [рц]: *сырдыце* > *серд'це* > *серце*;
- [ст'ц] > [сц]: *мѣстыце* > *мест'це* > *мѣсце* > *місце*.

Відбулося спрошення, якщо поруч знаходилися два сонорні: [сл'н] > [сн]: *масльныи* > *масл'ныи* > *масный*; [лн'ц] > [нц]: *сълнъце* > *солн'це* > *сонце*; [рн'ч] > [нч] > *гърнъчаръ* > *горн'чар* > *гончар*.

У групі *мgl* утратився фрикативний *г*: *мъгла* > *мгла* > *мла*; один проривний утратився при збігу з іншим проривним: *стъкло* > *ст'кло* > *скло*. Спрошення підлягає тенденції зменшення вимовних затрат, оскільки воно спрямоване на ліквідацію вимовних перешкод. Староукраїнські пам'ятки спрошення в групах приголосних фіксують із XIV ст. (Р. гр. 1388, 1435, 1459 р. і т. д.).

Еволюція евфонізації виявилась і в *розподільненні фонем однорідної артикуляції – дисиміляції*, зокрема, двох проривних: *къто* > *кто* > *xто*.

Фонемна сполука **хт** фіксується староукраїнськими пам'ятками з найдавніших часів: **хто коли єго купиль** (Р. гр., 1378).

Розподілення африкати з носовим: [чн] > [чи] > [шн]: *мірочъникъ* > *мірошиник* > *ручъникъ* > *ручникъ*; т. с. *соняшиник*.

Вважають, що дисиміляція в групі [чи] гальмувалася впливом споріднених морфем, тому більшість слів української мови її не знає: *нічний, пічний, значний* (бо *ночі, печі, значити*). Староукраїнські пам'ятки наслідки цієї дисиміляції фіксують порівняно рідко із XV ст.: *вѣшино* (Р. гр., 1439, 31); *брашно* (<*бражьно*) (Сл. Лекс, XVII, 143).

Втрата проривності звуком [к] і переход його в [х]: [кр] > [хр]: *кrysъть* > *кrestъ* > *xрестъ*. Це фіксують пам'ятки ще із XII ст.: *хрестъ* (Нап. Соф. Київської XII, 111), *христить* (Є. Добр., 1164). Староукраїнські пам'ятки засвідчують [хр] досить часто: *два хресты* (Р. гр., 1393, 52).

Форма **што** виникла безпосередньо із **чъто** внаслідок дисиміляції, що сталася після зникнення слабкого редукованого *ь*; *ч*, опинившись поруч із *т*, перейшов у *и*: **чъто** > **что** > **што**.

“Українська форма *що* (*ичо*) витворилась із *что*, мабуть, у результаті морфологічної аналогії. У зв’язку з тим, що в непрямих відмінках (крім західного) зберігається звук *ч* у корені, це *ч* проникло і в форму наз. – знах. відмінків, витісняючи собою *т* у формі *што*: *што* > *ичо*. Виникнення *що* із *што* можна пояснювати і як результат асиміляції *т* до *и* з наступним переходом його в *ч*, а наявність *ч* в непрямих відмінках цього займенника сприяла закріпленню *ч* і в наз. – знах. відмінках: *што* > *шито* > *ичо* (орф. *що*). Цю форму *що* можна вважати XVI – поч. XVII ст. Витворення її треба віднести до періоду не пізнішого кінця XIV – поч. XV ст.” [1, с. 166].

Тенденції евфонізації підлягають численні факти фонетичної асиміляції приголосних. Якщо спрощення спричинене тенденцією зменшення вимовних затрат, то “усі випадки асиміляції становлять собою конкретні прояви артикуляційної атракції. Прагнення до економії вимовних затрат веде до створення двох гомогенних утворень у суміжних позиціях” [11, с. 238].

Асиміляція приголосних (як регресивна, так і прогресивна) теж викликана занепадом зредукованих. Зокрема, *асиміляція за дзвінкістю і глухістю*.

Глухий приголосний змінюється на дзвінкий у позиції перед наступним дзвінким приголосним *здравъє* (Нап., 1151) із *създравъє* (См. гр. 1229). Староукраїнські пам'ятки наслідки цієї асиміляції засвідчують часто: *прозбу* (ВС, 1347), *збѣгль* (Р. гр. 1435, 134) і т. д.

У пам'ятках наслідки цієї асиміляції найповніше відображені прийменниками і префіксами.

Регресивну асиміляцію в групах *дзвінкий + глухий приголосний*, що виникли після занепаду зредукованих, пам'ятки засвідчують із XIV ст.: *воевотъство* (ЛЛ, 7, 103 зв), *ускими* (Пол. Єв., 1307), *ис торун#* (Р. гр., 1341, 2), *полѣхили* (Р. гр., 1460, 111).

Асиміляція в групах *глухий + дзвінкий приголосний*, як відомо, набула в українській мові значення її загальної фонетичної норми [бород'ба], [молод'ба], [проз'ба].

Асиміляція в групах дзвінкий + глухий приголосний найповніше охопила прийменник *изъ* та префікси *изъ-, роз-*.

Внаслідок асимілятивної зміни прийменника-префікса *съ* в *з* перед дзвінкими приголосними, *изъ > ис* – перед глухими та нестійкості початкового [i] прийменники-префікси *съ й изъ*, що розрізнялись не тільки фонетичним складом, а й функціонально, в українській мові злилися в один прийменник-префікс із фонетичними варіантами *з, с, із, іс, зи*. Загальною фонетичною нормою в ній стало вживання *с (ic) і рос-* перед глухими та *з (iz), роз-* перед дзвінкими й перед голосними: *с хати* (орф. *з хати*), *списати, росписати* (орф. *розписати*), але: *з даху, з армії*.

Регресивна асиміляція приголосних щодо місця й способу їх творення:

зубний приголосний, що стояв перед [ъ], [ь] після їх занепаду зазнавав повної асиміляції наступним шиплячим:

съ жибу > з жибу > ж жибу [ж:ибу], съшити > шишити [ш:ити]. Наслідки цієї асиміляції засвідчують писемні пам'ятки XIII–XIV ст.: *ижъжсунуть* (Єв., 1270, 24), *ижжшивши* (Єв., 1355, 100), *жжираютъ* (Пересоп. Єв., 1556–1561 pp.).

Історична тенденція евфонізації проявилася і в появі протетичних приголосних, що виникли ще на праслов'янській основі. В українській мові від спільнослов'янської збереглися *протетичні* [w], [v], [j]: *видра, вим'я, яблуко, ягня, їсти, юний*.

Як відомо, українська мова від праслов'янської успадкувала тенденцію до усунення збігу голосних. На власне українському ґрунті протетичні приголосні розвивалися перед початковим голосним, якщо попереднє слово теж закінчувалося на голосний. Протетичні приголосні, виникнувши як засіб уникнення не характерного для української мови міжслівного збігу голосних, закріплювалися в звуковому складі слова і слово з цим протетичним приголосним починає функціонувати в будь-якій позиції. Протетичними виступають приголосні [w], [j], [h].

Протетичний [w] виникає в українській мові перед початковим [y]: *вуж, вус, вугіль, вузько.* “Зумовлюється це артикуляційними причинами, місцем і характером творення білабіального [w] і лабіалізованого [u]” [5, с. 304]. Артикуляційні причини, на наш погляд, зумовлені тенденцією до полегшення вимови, що й породила тенденцію ефонізації. Допускають, що [w] розвинувся спершу лише перед наголошеним [u], тобто таким, що репрезентував фонологічно сильну позицію, отже, виразніше виявляв диференційні ознаки голосної фонеми, а вже потім за аналогією він поширився й у позиції перед ненаголошеним: *вужі* за аналогією до *вужс,* *вусатий* за аналогією до *вус.* Пізніше зв'язок виникнення протетичного [w] з наголосом втрачається і він починає закривати початковий [u] незалежно від цієї ознаки: *вугор, вудила, вузда, вуста.* Проте перед голосним [u], що належить до префікса, протетичний не розвивався: *ув'язь, уклад, уряд, успіх, угар* тощо [5, с. 304].

Протетичний [w] перед [u] засвідчується пам'ятками із XIII–XIV ст.: *воужасъ* (Є. Гал., 1283, 103), *въ вустъѣ* *Днѣпръском* (ЛЛ, 1377), *на вутриє* (Р. гр. 1404, 70).

Послідовно розвинувся в українській мові протетичний [w] перед секундарним i з етимологічною [o]: *він*, *вітця*, *вікно*, *вістря*. Він поширився й на іншомовні слова: *вівтар* < ольтарь>.

Уживання протетичного [w] перед [o], що пізніше розвинувся у новозакритому складі в [i] фіксується пам'ятками із XIII–XIV ст.: *вовца* (Є. Гал. 1283, 23 зв.), *волтарь* (Є. Пол., 1307, 96 зв.), *вотчичъ* (Р. гр., 1401, 65) і т. д.

На думку Л. А. Булаховського, у слові *вогонь* протетичний [w] з'явився внаслідок перерозкладу звуків у сполученні *ув огні*: *ув огні* > *у вогні* [3, с. 63].

Протетичний [h] закріпився у давно засвоєних словах іншомовного походження: *гарба* (пор. рос. *арба*), *гармата* (лат. *асма*), *гаспід* (рос. *аспід*) і т. д. У кількох словах перед o: *гострий*, *горіх*. “Припускають, що протетичний у такій позиції українській мові взагалі не властивий і що в іменнику *горіх* він виник за аналогією *до горох*. З цього погляду залишається загадковим лиш слово *гострий*, у якому [h] відомий у більшості говорів української мови і засвоєний у літературному вживанні, хоч його виникнення тут пояснити аналогічними причинами немає можливості” [5, с. 306].

Протетичний [j] на власне українському ґрунті не виявляв активності. Він засвоївся лише в окремих словах і тільки в деяких північних діалектах: *јулиця*, *јасокор*, *јіскра* (І. Некр. XVIII, 13), а не став нормою літературної мови.

Початковий приставний [i] був викликаний історичним скороченням тривалості слабкого зредукованого [ъ], [ъ]. Подальший його занепад відбився на якості попереднього сонорного, що стояв на початку слова, цей сонорний посилив своє звучання: *ржса* > *іржса*, *мъгла* > *імла*. Початковий приставний [i] фіксується пам'ятками із XIII ст.: *Ильва* (Є. Гал., 1283, 133), *иржса* (Є. Тяп., 1580, 8).

Нормою літературної мови стали: *іржса*, *іржсавий*, *іржсати*, *імла*, *імлистий*.

Тенденцію до полегшення вимови можна пояснити усунення гіатуса чи збігу голосних у середині слова (зіяння) і на межі слів.

Ще в результаті дії закону відкритого складу у праслов'янській мові відбулася втрата приголосного на кінці складу. Після втрати кінцевого приголосного усі слова в спільноземельної мові стали закінчуватися на голосний звук. Якщо наступне слово теж починалося з голосного, то виникав міжслівний гіатус або зіяння. Він вступав у суперечність із законом відкритого складу, за яким звуки в межах складу розташовувались в порядку висхідної звучності.

Українська мова, уникаючи збігу двох голосних у середині слова, розвинула інтервокальні [w] і [j], які є епентетичними: *паук*, *тивун*, *диявол* (пор. рос. *паук*, *тиун*, *диавол*). Уникнення зіяння фіксується пам'ятками: *лєгивонъ* (Є. Гал., XIII, 1600), *ларивунъ* (Р. гр. 1366, 12), *патриархъ*, (КА, 1560) і т. д.

У сполученні голосних [ia] на початку слова українська мова уникала зіяння за допомогою зміни [i] в [j]: *Йаковъ* > *Яків*.

Якщо два голосні стояли поряд не між приголосними, а після іншого приголосного, то зіяння усувалося внаслідок діяння двох процесів – стягнення голосних і розвитку інтервокального приголосного: *Йоанъ* > *Іван*.

На наш погляд, тенденцію до полегшення вимови, а отже, і евфонізацією викликане взаємне пристосування вимови суміжних голосних і приголосних –

акомодація. В історичній перспективі акомодаційні зміни помітні найбільш виразно: зокрема, це ще тенденція до складового сингармонізму (м'які приголосні поєднувались із голосними передньої, а тверді – з голосними непередньої артикуляції), яка викликала чимало фонетичних змін: I, II, III палаталізації; як результат-чергування *г, к, х* із *ж, ч, ш*; *г, к, х* із *з', ц', с'*; втрату приголосних на кінці складу, а звідси появу епентетичних, протетичних приголосних, появу */ц'в/, /з'в/, /с'в/* із **/gv/, */kv/, */chv/*.

Протилежний процес – ствердіння приголосних, відомий в українській мові, викликав *акомодацію суміжних голосних*. Зокрема, ствердіння шиплячих привело (за певних умов) до переходу *e* в *o*: *пиено* > *пиено*, *женатыи* – *жонатий*. Наслідком дисимілятивної зміни, спрямованої на полегшення вимови, є *гаплогогія*, коли однакові або схожі склади стягаються в один: *Одес+ськ* > *одеський*, *мінералогія* < *мінералогія*. Стяжіння відбувається і у випадку накладання не однакових складів, а різних звуків: *сміються* [c'm'ijuç'a].

Ю. О. Карпенко зауважує: “Всі комбінаторні зміни викликані тяжінням до фонетичної зручності, до найприйнятнішої звукової організації слова. Але артикуляційні тенденції, породжені цим тяжінням, виявляються дуже різними в різних мовах і навіть в одній мові в різні періоди її існування” [6, с. 76].

А найприйнятніша звукова організація як результат еволюції для мовця викликана, отже, тенденцією до полегшення його вимови, що й спричинило тенденцію до евфонізації.

Таким чином, одна із найяскравіших естетичних ознак української мови – її особлива милозвучність, яка забезпечується *артикуляторною* злагодженістю звуків і звукосполучень, урівноваженістю голосних і приголосних у мовленнєвому потоці, пройшла тривалий шлях становлення, починаючи ще з праслов'янського періоду (деякі елементи сягають ще праіndoєвропейської доби), є наслідком тенденції до полегшення вимови, до економії вимовних затрат, що разом із тенденцією пристосування мовного механізму до фізіологічних особливостей людського організму, зберігає нашу мову в стані комунікативної придатності як засобу спілкування.

Проаналізовані нами зміни, на наш погляд, викликані вищенаведеними причинами, привели до фонетичної зручності. Тяжіння до фонетичної зручності зумовлює артикуляційні тенденції, які є дуже різними в різних мовах і в одній мові в різні періоди її функціонування.

Численні приклади еволюційних процесів у фонетичних системах різних мов світу наводять Ю. О. Карпенко [6, с. 72–79], С. В. Семчинський [13, с. 270–272], Б. А. Серебренніков [14, с. 21–218].

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВС 1347 – Вісліцький статут 1347 р. – ЛЗР. – Т. I. – СПБ., 1946; Гр. 1435 – Грамота 1435; Гр. 1460 – Грамота 1460; I. Некр. XVIII – Кістяківська Наталя. Твори Івана Некрашевича. – К., 1929; Е. Гал. 1283 – Галицьке Євангеліє Євсевія 1283 г. – Исслед. по рус. яз. – Т. 3. – Вип. 2. – СПБ., 1914; Е. Добр. 1164 – Добрилове Євангеліє 1164 р.; Е. Пол. 1307 – Полікарпове Євангеліє 1307 р.; Е. Пут. XIII – Путенське Євангеліє XIII ст.; Е. Тяп., 1580 – Євангеліє Тяпинського близько 1580 р.; Ев., 1270 – Євангеліє 1270 р.; КА, 1560 – Апостол

Крехівський. Рукопис 1560-их років зберігається у Львівській бібліотеці АН України; ЛЛ 1377 – Лаврентіївський літопис 1377 р. – Полное собрание русских летописей. – Т. 1. – М., 1962; Нап. 1151 – Напис на чарі Володимира Давидовича перед 1151 р.; Нап. Соф. Київської – Высоцкий С. А. Древнерусские надписи Софии Киевской XI – XIV вв. – Вып. 1. – К., 1966; Пересоп. Єв., 1556 – Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 pp.; Пол. Єв., 1307 – Полікарпове Євангеліє 1307 р.; Ргр., 1388, 1435, 1439, 1459 – Розов В. Українські грамоти XIV в. і першої половини XV ст. – Т. 1. – К., 1928; Сл. Лекс. XVII – Лексикон латинский Є. Славенецького – Лексикон словено-латинський Є. Славенецького та А. Корецького-Сatanовського. – К., 1973; СМ. гр. 1229 – Смоленские грамоты XIII – XIV веков. – М., 1963.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови / Степан Пилипович Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне вид-во, 1960. – 415 с.
2. Березин Ф. М. Общее языкоzнание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин. – М. : Просвещение, 1979. – 415 с.
3. Булаховський Л. А. Історичний коментарій до української літературної мови. Протетичні приголосні / Леонід Арсенійович Булаховський // Вибрані праці : в 5-ти т. – Т. 2 – К. : Наукова думка, 1977. – С. 268–271.
4. Будагов Р. А. Определяет ли принцип экономии развитие и функционирование языка? / Р. А. Будагов // Вопросы языкоzнания. – 1972. – № 1. – С. 17 – 36.
5. Історія української мови. Фонетика / М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, В. Г. Скліренко. – К. : Наукова думка, 1979. – 307 с.
6. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства / Юрій Олександрович Карпенко. – К. : Академія, 1991. – 280 с.
7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 284 с.
8. Курилович Ю. О методах внутренней реконструкции / Ю. Курилович // Новое в лингвистике. – 1965. – Вып. 4. – С. 400–434.
9. Мартине А. Принцип экономии в фонетических изменениях (проблемы диахронической фонологии) / Андре Мартине. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1962. – 260 с.
10. Мартине А. Основы общей лингвистики / Андре Мартине // Новое в лингвистике. – 1963. – Вып. 3. – С. 366–558.
11. Общее языкоzнание. Формы существования функции, история языка. – М. : Наука, 1970. – 603 с.
12. Поливанов Е. Д. Статьи по общему языкоzнанию / Евгений Дмитриевич Поливанов. – М. : Наука, 1968. – 376 с.
13. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / Станіслав Володимирович Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – 327 с.
14. Серебренников Б. А. Следует ли пренебрегать законами лингвотехники? / Б. А. Серебренников // Литература. Язык. Культура. – 1986. – С. 212–218.
15. Тимошенко М. Засоби милозвучності (евфонії) української мови / М. Тимошенко // Українська мова і література в школі. – 1952. – № 4. – С. 3–15.

16. Тоцька Н. І. Про милозвучність української мови / Н. І. Тоцька // Загальна та експериментальна фонетика: [зб. наук. пр.] / [відп. ред. Скалогуб Л. Г.]. – К. : Вид. Дім “Соборна Україна”, 2001. – С. 236.
17. Чередниченко І. Г. Нариси із загальної стилістики сучасної української мови / Іван Григорович Чередниченко. – К. : Радянська школа, 1962. – 495 с.
18. Юсип-Якимович Ю. В. Евфонія як результат тенденції до мінімального зусилля (на матеріалі української та словацької мов) / Ю. В. Юсип-Якимович // Міжнародний науково-методичний семінар “Перспективи розвитку словакістики в Україні” (Studia slovakistica 2). – Ужгород : Мистецька лінія, 2002 . – С.123–131.